

פרק יד

עשיית מעקה ל'סובב' המזבח

מגובה שלושה מטרים עלולה להביא לתוצאה חמורה יותר משבירת יד או רגל.

פתרון יעיל, אשר יכול למנוע החלקה ונפילה מסובב המזבח, הוא בניית מעקה גבוה לאורך שפת הסובב. מעקה אשר יקיף את הסובב ויגדרו - ודאי ימנע כל נפילה אל רצפת העזרה.

בפרק זה נדון בשאלה: האם בניית מעקה שכזה מותרת? אם כן - באלו תנאים? מה הם החומרים שניתן לעשות מהם את המעקה וכיצד יש לחברו למזבח? ועוד.

בדיון ההלכתי דלהלן, אין התייחסות לבעיית פיקוח הנפש אשר עלולה להיווצר בהליכה על סובב ללא מעקה. אף ששיקול זה הוא ודאי סיבה נוספת לבניית מעקה שכזה.

א. 'הכל בכתב פיד ד' עלו השכילי'

הגמרא במספר מקומות בתלמוד, מתקשה כשעולה הצעה להוספה או שינוי כלשהו במבנה המקדש או כשכבר נעשה שינוי שכזה, זאת, לאור דברי דוד המלך על תוכנית הבית - "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דה"א א כח, יט), כשכוונת הפסוק, לכאורה, שתוכנית הבית הינה תוכנית שמימית, וככזאת לא ניתן לערוך בה שינויים. לפיכך, במקרים רבים, על אף הצורך והחשיבות, פעמים גם הלכתית, לעשות שינויים במבנה הבית או להוסיף לו דברים מסויימים - הדבר נאסר מדין 'הכל בכתב'.

דוגמא לדבר מובאת בזבחים (לג,א), שם אומרת הגמרא 'תיכף לסמיכה שחיטה', כלומר יש לשחוט את הבהמה מיד אחר הסמיכה שעליה. דין זה לא יכול להתקיים במצורע, שכן, מפאת טומאתו, אין הוא יכול להיכנס לצפון העזרה מקום שחיטת קדשי קדשים, כדי לסמוך ידיו על בהמתו. את הסמיכה הוא מקיים בעזרת נשים, לפני שער ניקנור, משם לוקחים את הבהמה לצפון העזרה כדי לשוחטה. העברת הבהמה אורכת זמן, כך ששחיטתה מתבצעת שלא סמוך לסמיכה.

כדי לפתור בעיה זו מציעה הגמרא לעשות פשפש [חלון] בחלקה הצפוני של החומה המפרידה בין עזרת נשים לעזרת ישראל, אזי המצורע יוכל להכניס את ידיו דרך חלון זה, לסמוך ידיו על בהמתו

על גג מזבח העולה, במקום המערכה, היה מסלול הליכה מיוחד לכהנים, שבו הקיפו הכהנים את מקום המערכה בעת עבודתם על המזבח. מסלול זה נקרא בחז"ל 'מקום הילוך רגלי הכהנים'. רוחב מקום זה היה אמה, והוא היה משוקע ביחס לשאר שטחו של גג המזבח, כלומר שהייתה שפה מוגבהת משני צדיו, שפה ששימשה כמעקה למסלול הליכה זה, כדי למנוע את החלקתם ונפילתם של הכהנים בשעה שהלכו על גג המזבח (זבחים סב,א). רש"י (ד"ה וחד לכהנים) מבאר, שהעמקת 'מקום הילוך רגלי הכהנים' ביחס לשאר גג המזבח היתה מועטת. התפא"י (מידות ג,א אות ח) מוסיף, שהעמקת המקום שהכהנים הולכים עליו הייתה גם בסובב שהקיף את מקום המערכה, כדי למנוע מהכהנים להחליק וליפול גם במקום זה, בשעה שהם עובדים ומקיפים דרך שם את המזבח, כגון בשעת מתן דמי חטאת בהמה.

עוד כותב התפא"י (אות ל), שגם לכבש המזבח יש שפה גבוהה, כדי למנוע את נפילתם של הכהנים בשעה שהם עולים עליו. שפה גבוהה במקצת מגוף המזבח ב'סובב' וכבש המזבח נזכר אצל עוד אחרונים.

אולם דא עקא, שפתרון כזה אמנם יעיל על גג המזבח, כשמסלול הליכת הכהנים מרוחק משפת גג המזבח שתי אמות, וכן ביחס לכבש המזבח, שהכהנים העולים עליו אמנם צריכים ללכת בצדו הימני, אך אין הם חייבים להיצמד דווקא לשפתו ולסכן בכך את עצמם; אולם כיצד יועיל פתרון כזה למנוע את נפילתם של הכהנים מן הסובב שרוחבו אמה, מצדו האחד קיר, ומצדו השני 'תהום' גבוהה שש אמות - כשלושה מטרים? כיצד יוכל כהן ללכת על הסובב בחורף, בשעה שגשם זלעפות, ברד או שלג יורדים בירושלים, ללא שיפול ממנו? כיצד יוכל כהן גדול מידות להלך בבטחה ולא ליפול, ובפרט כאשר הוא מחזיק בידו מזרק כבד מלא בדם?

במשנה בעירובין (י,ד) נאמר: "בזקין מלח על גבי כבש בשביל שלא יחליקו", אולם נדמה שפתרון שכזה אמנם יעיל ביחס לכבש המזבח, שאין צורך להיצמד דווקא לשפתו, אך כיצד יועיל פתרון זה למנוע החלקה ונפילה בשעת גשמים, רוחות או שלג מהסובב, שרוחבו אמה בלבד?

חשוב להדגיש שבעיה זו גובלת ממש בסכנת נפשות, שכן נפילה

יכולים חכמים לערוך בה שינויים כאלו ואחרים בהסתמך על סברתם ושכלם בבואם לדרוש פסוקים וכדו'.

ג. דין תוספת זמנית על המזבח

במשנה בעירובין (קד,א) נאמר: "בוזקין מלח על גבי כבש בשביל שלא יחליקו". הגמרא (שם) מבארת, שמותר לפזר מלח על הכבש, כל עוד אין מבטלים אותו לגבי הכבש, כלומר, פיזורו על הכבש הוא לזמן מוגבל. ביטול המלח על המזבח אסור, כי בכך יש הוספה על המזבח, דבר האסור מדין 'הכל בכתב'. מוסיפה הגמרא ומבארת, שכיוון שרק הנחה זמנית של מלח מותרת, אזי המלח מהווה חציצה בין הכהנים לכבש, לפיכך נתינתו על הכבש מותרת רק לשם הולכת עצים למערכה, פעולה שאיננה עבודה, והחציצה בה מותרת.

דוגמא נוספת לכך, שתוספת זמנית על המזבח מותרת, ואין היא בכלל השינויים שנאסרו מדין 'הכל בכתב' מובאת בגמרא בחולין (פג,ב), שם נאמר, שמצוות כיסוי הדם נוהגת רק בחולין ולא במוקדשין, זאת, מאחר ובמצוות כיסוי הדם צריך לכסות את הדם בעפר מלמטה ומלמעלה, דבר שלא יכול לנהוג במליקת העוף הנעשית על המזבח. הגמרא מבארת, שנתנית העפר על המזבח אינה אפשרית, כיוון שאם יבטלו את העפר למזבח, אזי תהא זו תוספת למזבח - דבר שאסור לעשות מדין 'הכל בכתב'. מאידך, אם העפר לא יבוטל למזבח, אזי הוא יהווה חציצה בין הדם למזבח (כך שמיצוי הדם לא יהיה על המזבח. רש"י ד"ה קא הוי). לפיכך, מסבירה הגמרא, אין אפשרות לקיים את כיסוי הדם במוקדשין.

נמצא, אפוא, שלולא בעיית החציצה, מותר היה לשפוך עפר על המזבח, זאת בתנאי שלא מבטלים את העפר למזבח, והוא תוספת זמנית בלבד על המזבח.

כלל זה מעורר תמיהה באשר לצורך בק"ו שדרשו חכמים כדי להתיר את הוספת הגזוזטרא בעזרת נשים, שכן, גזוזטרא זו היתה זמנית - לימי חג הסוכות בלבד, ומדוע רק הק"ו מהמספד שיהיה לעתיד לבוא התיר תוספת זו?! אלא, שעיון בדברי רש"י (ד"ה והקיפוה גזוזטרא) מלמד שרק לוחות העץ עליהם ישבו הנשים היו זמניות, ואותם נתנו שם כל שנה מחדש, משא"כ הזיזים עליהם הניחו את הלוחות היו שינוי קבוע בכותל העזרה, ואלו דבריו: "נתנו זיזין בכתלים בולטין מן הכותל סביב סביב, וכל שנה מסדרין שם גזוזטראות - לוחות עץ וקרשים, כדי שיהו נשים עומדות שם בשמחת בית השואבה ורואות...".

שתעמוד מצידה השני של החומה, כך שמיד לאחר הסמיכה יהיה אפשר לשחוט את הבהמה, שהרי היא עומדת בצפון העזרה!

ברם, הגמרא דוחה הצעה זו, כיוון שעשיית פשפש שכזה מהווה שינוי במבנה הבית, שכן, פשפש זה לא היה חלק מתוכנית הבית שדוד מסר לשלמה.

ב. הוספת 'גזוזטרא' בעזרת נשים באמצעות דרשה ולימוד מפסוק

ברם, לא כל תוספת או שינוי במבנה המקדש אסורים, ובמהלך הדורות נעשו מספר שינויים במבנה הבית, וכגון המובא בסוכה (מח,ב) שם מסופר, שבבית שני הוסיפו גזוזטרא [מרפסת] בעזרת נשים, כדי להפריד בשמחת בית השואבה בין גברים לנשים. באמצעות מרפסת זו, הנשים ישבו למעלה על הגזוזטרא, והגברים רקדו למטה, ברחבת עזרת נשים.

ואכן, הגמרא מתקשה כיצד הוסיפו גזוזטרא:

"היכי עביד הכי, והכתיב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'? אמר רב: קרא אשכחו ודרוש, (זכריה יב) 'וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד'. אמרו: והלא דברים קל וחומר. ומה לעתיד לבא - שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם - אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה ויצר הרע שולט בהם - על אחת כמה וכמה!".

נמצא, אפוא, שחכמי בית שני ראו היתר לעצמם להוסיף גזוזטרא בעזרת נשים, ולשנות מתוכנית הבית שמסר דוד לשלמה, זאת על פי סברה אותה למדו בקל וחומר מפסוק בזכריה יב'. לעומת זאת, ההצעה להוסיף פשפש בין עזרת נשים לעזרת ישראל נדחית, על אף הצורך ההלכתי שבדבר, זאת בהיעדר לימוד, דרשה מפסוק המתירה זאת (תוס' זבחים לג, א ד"ה וליעבד פשפש).

ואכן, העיקרון לפיו דרשה ולימוד מפסוק יכולים להביא לשינוי או הוספה על התוכנית שמסר דוד לשלמה מתבאר בדברי הירושלמי (מגילה א,א), שם נאמר:

"רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להידרש. מה טעמא? 'הכל בכתב' - זו המסורת, 'מיד ה' - זו רוח הקודש, 'עלי השכיל' - מיכן שניתנה להידרש".

מכאן, שתוכנית הבית, כשאר יתר חלקי התורה, ניתנת להידרש ולהילמד על ידי המידות שהתורה נדרשת בהם וכדו', ולפיכך,

יש לציין שאמנם ראשונים אלו הם היחידים הכותבים שספלי הכסף היו מחוברים למזבח, אך נדמה, שדבר זה מוסכם על כלל הראשונים, שכן אף לא אחד מהם חולק על דבריהם.

בגמרא (זבחים סא,ב) מבואר, שספלים אלו נוספו על המזבח רק בימי בית שני, באשר ניסוך היין והמים בבית ראשון היו על צידי המזבח ולא על גגו. רק בימי בית שני החלו לנסך את היין והמים על גג המזבח, לתוך נקבים שהעבירו נוזלים אלו ל'שיתין' שהיה מתחת למזבח, אז התעורר הצורך להוסיף ספלים אלו למזבח בהיותם משמשים כ'משפך' שתפקידו לעזור ליין והמים הנשפכים מהצלוחית שבידי הכהן להיכנס לנקב ללא שקצתם ישפכו מסביב. ונשאלת השאלה: כיצד הוסיפו למזבח תוספת כזו - ספלי כסף, ללא כל לימוד מיוחד שיתיר זאת? שהרי, תוספת זו היא גם תוספת קבועה, וגם תוספת שאינה הכרחית בדוקא, שהרי את בעיית ה'מעלין בקודש ולא מורידין' ניתן היה לפתור בדרך אחרת, וכגון, על ידי שימוש בספלי זהב ולא בספלי כסף!?

אלא, מכאן אנו למדים יסוד נוסף בדיני 'הכל בכתב': חיבור ספלי כסף למזבח אינו נחשב שינוי במזבח עצמו, שכן, ספלים אלו על אף היותם מחוברים למזבח, אין הם משנים דבר בגוף המזבח ואין הם אלא תוספת חיצונית למזבח. זאת, בשונה מהגדלת מידות המזבח, כפי שהיה בבית שני, שכיוון שזהו שינוי בגוף המזבח עצמו, הגמרא (זבחים סב,א) שואלת: 'היכי עביד הכי, והכתיב "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל"?' וכן לגבי נתינת מלח או עפר על המזבח, שאם מבטלים אותם לגבי המזבח הם מתמזגים ונהפכים להיות חלק מהמזבח עצמו, עד כדי הוספה על מידותיו, ועל כן הגמרא אוסרת לעשות זאת.

עיקרון זה מופיע גם באשר לנברשת הזהב שתרמה הילני המלכה למקדש. נברשת זו נתלתה בפתח ההיכל ללא שום בעיה, זאת, מאחר וחכמים ראו בה תוספת חיצונית על ההיכל ולא שינוי בגוף ההיכל עצמו.

אלא, שדבר זה מעורר תמיהה נוספת באשר לצורך בק"ו כדי להתיר את בניית הגזוזטרא בעזרת נשים, שכן, הוספת הזיזים ולוחות העץ אינם יוצרים שינוי, לכאורה, במבנה העזרה עצמו, ומדוע אם כן נצרכו חכמים לק"ו כדי להתיר זאת!?

אלא, שבהתבוננות מעמיקה מבחינים אנו בין שני סוגי 'תוספות חיצוניות' למקדש: יש תוספות למקדש, שכיוון שהן חיצוניות אין הם משנות במאומה את מהותו ומציאותו של הדבר עליו הן הורכבו, כגון ספלי הכסף או נברשת הזהב בפתח ההיכל, שאינם

נמצא, אפוא, שהצורך בק"ו כדי להתיר את הוספת הגזוזטרא היה מוצדק, שכן נבע משינוי קבוע של הוספת זיזים לכותלי העזרה, ולא רק בגלל הנחת לוחות העץ, שהיו כאמור פעולה זמנית בלבד, לחג הסוכות.

סיבה נוספת לצורך בק"ו כדי להתיר תוספת זו היא, שכדי לפתור את בעיית עירוב הגברים והנשים במקדש, ניתן היה להשתמש בפתרונות אחרים שאינם דורשים תוספת כל שהיא על מבנה המקדש, כגון, החלטה שנשים לא יהיו בשמחה זו, מינוי פקחים וסדרי הפרדה נוקשים ביותר וכדו'. ועל כן, כיוון שתוספת גזוזטרא אינה פעולה הכרחית שאי אפשר בלעדיה, היה צורך להביא סימוכין מיוחדים - ק"ו מפסוק, כדי להתיר ביצוע פתרון שכזה.

לאור האמור, נדמה, לכאורה, שבניית מעקה ל'סובב' תהיה מותרת רק אם תהיה זו תוספת זמנית, כגון בעת ירידת גשמים או שלגים, כאשר בתום אותו זמן מפרקים תוספת זו. אולם בניית מעקה קבוע למזבח תהא אסורה, כל עוד אין לימוד מיוחד, דרשה מפסוק וכדו' המתיר זאת. ברם, ייתכן, שגם בניית מעקה, וחיבורו למזבח באופן קבוע תהיה מותרת, וכדלהלן.

ד. חיבור ספלי כסף למזבח אינו שינוי בגוף המזבח עצמו

במשנה במסכת סוכה (מח, א) מובא, שהכהן המנסך את היין והמים על המזבח, היה שופך נוזלים אלו מתוך צלוחית זהב לתוך ספלים מכסף שהיו מונחים על גג המזבח. התוס' (ד"ה שני ספלים), המאירי (ד"ה אמר המאירי), והריטב"א (ד"ה והא דתנן) מתקשים, כיצד ניסכו מצלוחית זהב לספלים מכסף, שהרי "מעלין בקודש ואין מורידין", ושפיכת יין ומים מצלוחית זהב לספל כסף מורידה את קדושתם! בגלל בעיה זו, לאחר סילוקו של לחם הפנים משולחן הזהב שבהיכל והוצאתו ל'אולם', היו מניחים את הלחמים ב'אולם' על שולחן מזהב דוקא, ולא על שולחן כסף או שיש, זאת כדי לא להוריד את קדושתו של הלחם!

קושיא זו מביאה ראשונים אלו למסקנה, שספלי הכסף היו מחוברים למזבח ונחשבים כקרקעיתו, וחלק מגופו, על כן הם אינם נחשבים כלי, והניסוך נחשב כניסוך ישיר על המזבח. ניסוך ישיר על המזבח אינו מוריד בקודש את היין והמים, מאחר והמזבח קדוש יותר מצלוחית הזהב. דוגמא לכך, ששפיכה ישירה על המזבח אינה הורדה בקודש, מצאנו בשפיכת הלבונה שהיתה על שולחן לחם הפנים על מזבח העולה, כאשר לבונה זו נשפכת על המזבח מתוך שני בזיכי זהב (תוס' שם).

ספלי הכסף, אינה משנה את גוף המזבח עצמו.

אולם, יש להחמיר, ולהעדיף התקנת מעקה ל'סובב' בעיקר בימי החורף בהם ההליכה על הסובב מהווה סכנה גדולה, אם כי, קשה יהיה לאסור התקנת מעקה גם אם הדבר יהיה באופן קבוע.

ה. סיכום

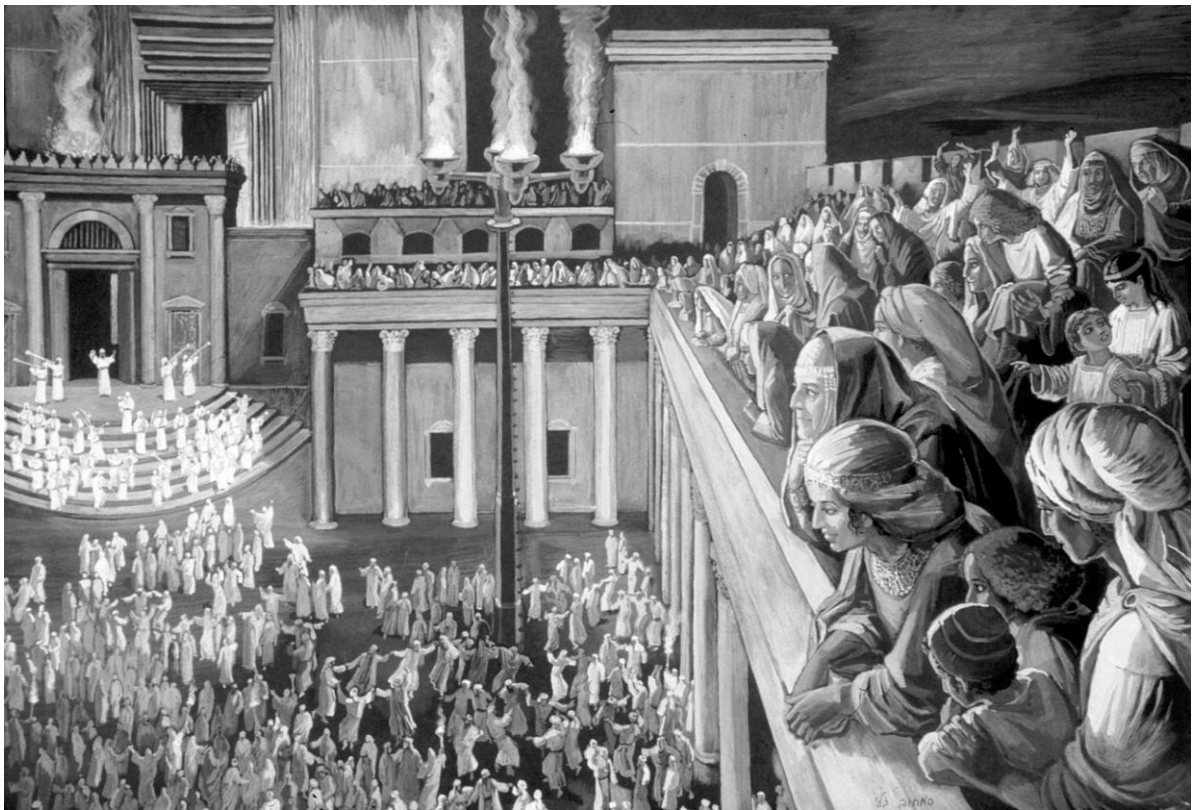
אחת מהבעיות הקשות שיש ליתן עליהן את הדעת היא בעיית הילוך הכהנים על הסובב. רוחבו של הסובב בסך הכל אמה, וגובהו שלוש אמות, מציאות המסכנת כל כהן ההולך עליו, במיוחד בימי החורף בהם יורד גשם ושלג. נפילה מגובה שכזה מסוכנת מאד! בחז"ל מצינו פיתרון של שפיכת מלח על מקום הילוך רגלי הכהנים והכבש, דבר שאינו יעיל על הסובב.

הפיתרון שהוצע בפרק זה הוא עשיית מעקה על הסובב, המעקה כפי שהתבאר לעיל, אינו משנה באופן מהותי את מבנה המזבח, ועל כן אין צורך הלכתי להביא ראיה מפסוק וכדו' כדי להוסיף אותו. זאת, בדומה לספלי הכסף שחיברו בראשית ימי הבית השני למזבח, וכנברשת זהב שתרמה הילני המלכה ושנתלתה בפתח ההיכל.

משנים את מהותם של המזבח וההיכל. לעומת זאת, יש תוספות על המקדש, שאמנם מבחינה פיזית הם תוספת חיצונית על הדבר אליו הם מתחברות, אך למרות זאת תוספות אלו משנות את מהותו של הדבר אליו הם התווספו, והם יוצרות בו שינוי ממשי ומשמעותי. הוספת הגזוזטרא שייכת לסוג זה, שכן בהוספת הגזוזטרא עזרת נשים השתנתה לחלוטין, והיא עברה להיות ממבנה בעל מפלס אחד, למבנה המורכב משני מפלסים. גם חומת עזרת נשים עצמה עברה שינוי מהותי, בעוד בתחילה שימש קיר העזרה כמחיצה בלבד, לאחר הוספת הגזוזטרא הפך קיר זה למקום מושבם של נשים.

מכאן, הצורך בק"ו כדי להתיר תוספת זו, כשללא לימוד זה הוספת הגזוזטרא היתה נאסרת.

לאור הכללים והיסודות שנאמרו עד כה, נדמה, שגם חיבור קבוע של מעקה לשפת ה'סובב' יהיה מותר, שכן, אין בפעולה זו שינוי כלשהוא בגוף המזבח עצמו, ומעקה שכזה על אף היותו מחובר למזבח, מהווה תוספת חיצונית בלבד המורכבת לגוף המזבח, תוספת שאינה משנה את גוף המזבח עצמו, ממש כפי שהוספתם של

גזוזטרא בעזרת נשים: בציור נראית הגזוזטרא [מרפסת] שבנו בבית שני בעזרת נשים. באמצעות גזוזטרא זו הפרידו בין הנשים לגברים בעזרה. חכמים למדו היתר להוסיף מבנה זה מקל וחומר, כאמור לעיל.